

УДК 81'27

Бибик С. П.

ПОБУТОВИЗМ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМА

Мова художньої прози є ґрунтом для генетичного лінгвокультурологічного аналізу. Побутовизми репрезентують українознавчу, етнографічну культурну інформацію.

The language of prose fiction is a basic for the genetic, linguistic-and-culturological analysis. Household nominations are the representatives of Ukrainistic, ethnographic, cultural information.

Соціально-історичні, культурні чинники, якими різняться народи, є об'єктивною основою для визначення національної картини світу, що є сукупністю концептів, котрі є базою національного мислення. Національна система концептів включає як одиниці, зафіксовані у мовних знаках, так і такі, що не виражені засобами національної мови, але існують у національній концептосфері та забезпечують національну мисленнєву діяльність [4, 30]. Предмет лінгвокультурології становлять слова та вирази, міфологізовані культурно-мовні одиниці, паремії, символи, стереотипи, еталони й ритуали, образи, мовна поведінка, стилістичний уклад мови, мовний етикет, взаємодія мови та релігії [пор. 2; 3]. Лінгвокультурема як відображення культурного концепту є носієм відносно стійких уявлень, сформованих у певній культурі на основі відповідних ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв культури. Водночас відображення культурної інформації в лінгвокультуремі має статус конотації, тобто оцінного, емоційного, експресивного і функціонально-стилістичного відтінків значення мовної одиниці, зумовлених культурними пріоритетами й установками.

Мова художнього твору, зокрема прози, в аспекті лінгвокультурології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу до одиниць знання, до глибинних смислів національної ко-

мунікації. І чим глибше ми сягнемо в історію культури народу, в історію його мови, тим більшою є вірогідність побудови парадигми лінгвокультурум – слів та виразів, символів, стереотипів, образів тощо, – які мають українознавчу цінність.

У цьому аспекті цікава мовна спадщина Г. Квітки-Оснóв’яненка, в якій через **побутовизми** як конотовані елементи мовної тканини твору відображена національно-культурна реальність. Серед компонентів розмовно-побутової лексики слід розрізняти знакові мовно-естетичні елементи та слова-символи, оскільки одні побутовизми створюють ситуативно нейтральне предметне тло подій, що розгортаються, інші – національно-культурне, ареальне, треті – мовно-часовий, історичний, соціально-побутовий зріз реальності, четверті ж акумулюють символічний зміст позначуваних ними реалій.

1. **Лінгвокультурема** – це носій глибинної історичної етнокультурної ужитково-побутової реальності, що концептуалізується через ритуали, стереотипні словесно-ситуаційні репрезентації.

Так, знаковим мовно-естетичним елементом оповідей Г. Квітки є *хата* (409 уживань) [6], що вживається як символ батьківщини, рідної землі; тепла, затишку, святості, захисту і допомоги. Навколо цього мовного знака формується лексичний ряд на позначення частини українського житла першої третини ХІХ ст., а саме: *велика хата, противна хата, світлиця, кімната, вікно, поріг, двері, сіни, призьба, долівка*; її начиння – *скриня, стіл, лавка, лава, мисник, піч, ліжко*. Наприклад: “Сумний і невеселий сидів собі на лавці, у новій світлиці, що відгородив від *противної хати*, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха”. На архетиповість слова-символу *хата* вказує і його ключова позиція в однорідному ряді побутових реалій, об’єктів, дій: “Тепер же гляди, Домасю! Є й *хата*, є й *господарство*, *діточками* бог благословив”.

2. Внутрішня форма **культурно-мовної одиниці** знаходить вираження й у лексичній сполучуваності.

Так, прихований зміст слова-символу *хата* ‘захист’ виражає інтимізуючий прикметниковий займенник *своя*: “І ще невидовижу, як-от добрів і знайшов *свою хату*”. Іdealізований узагальнений образ створює словосполучення *хороша хата*: “Музика ру-

шила, а народ і Ївга за ними. Ідуть побіля *хорошої хати*, – вікно таке гарне, веселеньке...”

Негативний зміст передає епітетна сполука *пуста хата* – символізує смуток, самотність: “Прийшов, аж *хата пустісінька*, і духу нікого нема, і кілочком замкнула”.

Іменник *хата* має характерні дистрибутивні зв’язки з дієсловами, що конкретизують дії, вчинки, обставини, ситуації, в яких перебувають персонажі Квітчиних повістей, пор.: “*Пришедши у хату*, старости помолились богу святому і поклонились хазяїну і хазяїці”; “*Ходить по хаті*, ходить та погляда на свої глечики...”; *сідати у хаті*, *біля хати йти*, *переходити через хату*, *выводити з хати*, *увиходити у хату*, *хату вимітати*, *поточитися з хати*, *шасть мерцій з хати*, *запирати хату*, *кидатися по хатам*, *увів у велику хату*, *у хаті запирати* тощо. Такі вживання дають можливість простежити формування етносценаріїв культури, побутової поведінки представників етносу в певний історичний період, виявити культурно-історичний генезис основ лінгвокультурної свідомості.

Якщо лінгвокультуреми на зразок *хата*, *віз* [пор. 8, 216 – 224], *ніч* [пор. 8, 262 – 271], *хліб* [пор. 8, 225 – 230] та под. як реперзентанти часового інтермасиву, трансформуючись, зберігають “бездонність” вертикального національно-культурного контексту, виявляють у своїй еволюції певну стійкість, оскільки зберігається реалія, з якою співвідносні, то лінгвокультуреми з обмеженням у часі й просторі функціонуванням є константами етнокультури, що мають мовно-часову маркованість, обмеженість. Пор. у зв’язку з цим узагальнення В. Д. Ужченка: “Духовна культура хоч і підвладна часові, але виявляє в своїй еволюції особливу стійкість. Трансформуючись у ньому, вона багатьма нитями залишається пов’язаною з нашими первоосновами” [8, 262].

3. **Лінгвокультурема** є носієм ареального національно-культурного членування лексики.

У Квітки етнографізми – це ареальні мовно-естетичні знаки культури Слобожанщини, а то й ширше – Лівобережної України. Це назви ігор, розваг (*хрещик*, *у ворона*, *кривий танець*, *хоровод*, *кострубонька*, *у жони*), назви одягу, прикрас (*стрічки*, *юпки*, *плахти*, *очіпки*, *запаски*, *кораблики* та ін.). Є у цьому ряду слово *юпка*. Архаїчне з погляду сучасного мовця воно у XIX ст. позна-

чало верхній одяг, зокрема, жіночий – у вигляді довгої корсетки, переважно з рукавами, а чоловічий – короткополий каптан, пошитий у талію, із складками і стоячим коміром. Ця лінгвокультурема має виразну ареальну східноукраїнську маркованість.

4. **Лінгвокультуреми-побутовизми** у мові прози Г. Квітки – це й деталі соціально-побутової диференціації різних верств населення України, як-от: “*Купцеві* зараз *чайничок* настановить, а усе мала у себе; *простому народу* доброго *борщу* з *салом* поставить; *паничеві* *молошної каші* подасть” і под.

5. **Лінгвокультуреми** – це носії певного аксіологічно-емоційного потенціалу, конотацій, і не лише позитивних, а й негативних оцінок у межах денотативної модальності.

Зокрема, лінгвокультурема *макогін* має етнонаціональну іронічну конотацію. За словником В. Жайворонка “Знаки української етнокультури” [2] за лінгвокультуремою *макогін* закріпилися такі смисли: ‘хазяїн у хаті’ ‘голова, захист’, ‘лиса голова (*лисий, як макогін*)’, ‘відмова’ (*макогін облизати* – дати відмову у сватанні), ‘не схожий’ (*схожий як макогін на ночви*).

Крім того, лексична картотека СУМ дає приклади ситуацій, коли з макогоном женуться за ким-небудь, погрожуючи. Наприклад: “До Хіврі сікався [Солопій], *за макогін хватався*, І не на жарт-таки, сердега, розгулявся” (П.Гулак-Артемівський), “Хазяїн кинув на стіл ложку. *Вихопив із макітри макогін і вибіг на двір*” (П.Панч). Отже, ще один складник смислу – ‘погроза’, ‘влада’, ‘сила’. Порівняйте іронічне уживання лінгвокультуреми *макогін* у гумористичній мові Євгена Дударя, де вона функціонує як вторинна номінація жезла працівника ДАІ – засіб регулювання руху, символ влади щодо водія: “Відчиняю дверцята. Сиджу. Чекаю. Він мені нахабно “*макогоном*” *показує*, мовляв, *проїжджай*”.

Підсумовуючи сказане, відзначаємо, що лінгвокультурема є носієм відносно стійких уявлень, сформованих на основі відповідних ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв культури. Внутрішня форма лінгвокультуреми зберігає часово-просторову інформацію.

Мова художньої літератури є одним із джерел пізнання глибинних смислів комунікації, репрезентує смислове наповнення й генезис смислів тих чи інших лінгвокультурем.

Лексика з конкретно-предметним значенням є одним із джерел лінгвокраїнознавства.

Література

1. Библик С. Побутовизми і знаково-символічна система мови прози Г. Квітки-Основ'яненка // Культура слова. – 2003. – Вип. 63. – С.6 – 12.
2. Жайворонок В. В. Знаки національної етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология: [Учеб. пособие: Для студентов вузов]. – 2-е изд., стер. – М.: Academia, 2004. – 202 с.
4. Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира. – Симферополь: ОАО “СГТ”, 2006. – 284 с.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
6. Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3-х т. – Х., 1978 – 1979.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
8. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 362 с.
9. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: [Учеб. пособие: Для филологов и культурологов] / Под ред. В. Д. Бондалетова. – М: Флинта: Наука, 2004. – 181 с.